
Szakralitás és deviancia. Konstrukciók – normák – gyakorlat

A bemutatásra kiválasztott kötet egy 2014 áprilisában Stuttgartban tartott konferencián elhangzott előadások írott változatait tartalmazza. A rendezvény alapvető célja volt a szentség fogalmának, az attól való eltávolodásnak, illetve elvesztésének tudományos vizsgálata. Ehhez kapcsolódóan tudatosan törekedtek az interdiszciplinaritásra, illetőleg arra, hogy a kereszténység mellett más vallásokat is bevonjanak a vizsgálódásba. A konferencia irányadó első előadását *Andreas Nehring* tartotta, míg az összefoglalás feladata *Gordon Blenemannra* hárult, kettejük tanulmányai foglalják keretbe a kötetet is. Az írások három nagyobb szekciót alkotnak: Szentség karizma és intézményesülés között; Diskurzusok és konstrukciók; illetve Szentségtöbblet és elkülönítés.

Andreas Nehring (A szent ambivalenciája – A szakralitás és deviancia vallástudományi perspektívái) a kötet fő célját abban a törekvésben határozza meg, hogy történelmi perspektívába helyezve tisztázza a szent, a szakrálisnak tartott, illetve az ezektől eltérő, elkülönített jelenségek közötti határt. A vizsgálódás kulcsfogalmainak egyike maga a határ, amelyet a szerző nem feltétlenül negatív értelemben használ, holott, ahogyan felhívja rá a figyelmet, azt sokszor negatív tulajdonságokkal ruházzák fel, olyan jelenségként ábrázolva, aminek nincs helye a modern világban. *Nehring Martin Heideggert* idézve azt hangsúlyozza, hogy a határ nem feltétlenül valaminek a végét jelenti, hanem valami létének a kezdetét is. A határok általában nem szilárdak, gyakran változnak, vagy meghatározzák őket, vagy éppen önmagukat határozzák meg. Az emberek ugyanis általában igyekeznek stabilizálni a határokat, illetve nyelvileg konstruálni azokat, szükségét érezve az általuk nyújtott stabilitásnak.

Nehring áttérve a normalitás fogalmára azt hangsúlyozza, hogy az kontextuálisan és időben is meghatározott, míg ellentéte, a deviancia alapvetően nemcsak, hogy lehetséges a normalitás mellett, de egyenesen szükséges is, hiszen éppen az eltérés, változás révén jöhetnek létre különböző új normák.

Kérdéses ugyanakkor, hogyan lehetséges társadalmi rend, ha egyének mégis attól eltérően viselkednek, valamint lehetséges-e egyáltalán deviancia, ha működik a társadalmi norma.

A vallási identitással kapcsolatban a szerző fontosnak tartja, hogy az egyetértés és elutasítás elegendőből jön létre, míg a kollektív identitásra a közös emlékezet lehet nagy hatással. A szakralitás tehát közösen bírt narratívákból, rituális eljárásokból és kulturális manifesztációkból ered, nem empirikusan megtapasztható tényekkel kell dolgozni, hanem konstrukciókkal, amelyek egyeztetések folyamataként jönnek létre. A vallás eszerint kommunikáció révén lesz társadalmi létező. amely akkor működik, ha létrehoz egy határt, amely elválaszt a másiktól, a különbözőtől. A kommunikáció azáltal alakul ki, hogy bizonyos viselkedésmódok normális megítélés alá esnek, míg mások attól eltérnek. A kereszténységgel kapcsolatban vizsgálni kell a *vera religio* és a *falsae religiones*, valamint a *superstitio*, a babona viszonyrendszerét is, amely a középkor egyik jellegzetesen meghatározó rendszerszemlélete volt. A vallás és a babona kettősére a reformáció után mint népi hitre tekintettek, és a fogalom párt a teológia mellett a vallástudományba is bekerült.

A kötet első tematikai egységét (A szentség a karizma és az intézményesítés között) *Peter Kitzinger* tanulmánya (Keresztény körmenetek a késő antikvitásban és a kora középkorban) nyitja, amely a keresztény körmenetek gyökereit kutatja. A szerző véleménye szerint a processziók kialakulásával kapcsolatban döntő jelentőségű volt a kereszténységnek a világi hierarchiával fennálló viszonyának definiálása, így alapvetően a IV. századi Milánóban találta meg azokat a megfelelő kapaszkodókat, amelyek közelebb vihetnek a körmenetek létrejöttének feldolgozásához. Szent Ambrus tekinthető a központi figurának, aki több aspektusból is aktívan alakította a processziókra vonatkozó felfogást. Kitzinger szerint a körmenetek megjelenése egymásra épülő folyamatok összességéként értelmezhető, amelyek mind Ambrushoz kötődtek. Alapja a püspök egy templomhasználat miatt kialakult konfliktusa volt az ariánus Justina császárnéval, amelyet Szent Gervasius és Potasius ereklyéinek diadalmenetet mintázó koreográfiájú translációja, majd a relikviák átszállításának egyre növekvő gyakorisága követett, megalapozva a processziók későbbi gyakorlatát. Ez a folyamat nem maradt azonban kritika nélkül, maga Ambrus is elítélte az egyre jellemzőbb túlzott világiasságot és pompát. A későbbi évtizedek, évszázadok társadalmi változásai azonban némileg átalakították a püspöki méltóságot, a városokban betöltött szerepük mellett a ceremóniák és rítusok jelentősége is megnőtt, az V. század második felében pedig megjelent a rogationes, a körmenetek egy új, rendszeressé váló típusa is.

Stefan Kopp a Sacrum és a Profanum, vagyis a szentség és a profán keresztény megkülönböztetésének eredetével és az erről való gondolkodásmód alakulásával foglalkozott munkájában (Ég és Föld között. A tér szentsége és a liturgia). Véleménye szerint a profán nem a szent ellentétéként értelmezhető elsősorban, hanem olyan tényezőként, amely egyáltalán lehetővé teszi a másik megtapasztalását. Kopp az elméleti fejtegetések után egy konkrét példával is szolgál, a gótikus építészet Suger Saint denis-i apát fémjelzte jellegzetességeinek, valamint a ciszterci építkezések Szent Bernát megteremtette hagyományának ellentétes fejlődéseinek (Isten nagyságának érzékeltetése szemben az egyszerűsége törekvéssel) az összevetésével. A barokk és a katolikus megújulás által teremtett új tendenciák után pedig egészen a modern korig, a XX. századig eljut a szerző, kitérve a templomok különböző, jellemzően gazdasági okokból történő bezárásának társadalmi és szakmai megítélésére, valamint a szent tér és a liturgia változó viszonyrendszerére.

Ute Verstegen tanulmányában (Felosztás, ráakódás és összeütközés. Megfigyelések a szent terek korai keresztény párhuzamos használatához) arra a kérdésre keresi a választ, hogy a késő antikvitásban és a kora középkorban létezett-e olyan jelenség, amely rituálisan vagy építészetileg párhuzamba állítható a katolikusok és protestánsok német területeken a kora újkorban kialakult közös templomhasználatának gyakorlatával. A fallal elválasztott vagy időrend szerint felosztott templomok eredete ugyan egyértelműen a reformációhoz kötődik, ebben a formában korábban nincs nyoma, de Verstegen a katolikus–ariánus, illetve az észak-afrikai keresztény–muszlim együttéléssel kapcsolatban is ki tudott mutatni rokonítható gyakorlatokat. Előbbi esetben néhány az általános állapottól egyértelműen eltérő templom párhuzamos kialakítása figyelhető meg, míg az arab hódítás első évszázadaiban több helyen is megfigyelhető volt, hogy a mecset felépítéséig a muszlimok a keresztény templom egy részét használhatták saját liturgikus céljaikra, akár fallal is elválasztva azt.

A kötet következő nagyobb egységét (Diskurzusok és konstrukciók) *Martin Bauch* tanulmánya (Nem szent, de kiválasztott: IV. Károly császár szakrális uralmának sajátossága és dinamikája) nyitja, amelyben Luxemburgi IV. Károly uralmának egy sajátos aspektusával, a császár szakralitásával foglalkozik. Kiindulópontként a szerző Johann von Jenstein későbbi prágai érsek Károly halála után elmondott 1378. decemberi prédikációját választotta, amelyben a császár feltétlen híve hét pontban foglalta össze, miért is tekinthető IV. Károly szentnek (szent olajjal felkenés, a Szent Római Birodalom vezetése, a pápa visszavezetése Rómába, csodák és látomások,

az eukarisztia általi különleges megérintettség, számtalan erénye, valamint a tény, hogy mindegyik szentséget fogadta életében). Bauch 1378-ból visszatekintő vizsgálódása alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy Károly 1347 előtt, Bajor Lajos halála előtt még egyértelműen a francia modellt követte az uralkodó szakrális legitimációjával kapcsolatban, ami egyebek mellett a prágai vár *capella regiájában* található Mindenszentek Kápolna megalapításában is megnyilvánult. Később azonban az uralkodói szakralitás dinamikus kitágítása figyelhető meg esetében, amelyet a szerző egyfajta sajátos károlyi uralmi stílusként határoz meg, amelynek középpontjában a Luxemburgi dinasztia kiválasztottságának tudata állt.

Peter Dinzelbacher írásában (A személyes szentség a szubjektív igény és a kollektív javaslat között) arra a kérdésre keresi a választ, hogy a szentség képzetének milyen megjelenési formái és jegyei lehettek egy adott személy életében önmaga, valamint környezete számára. A szerző által használt kategorizálás szerint alapvető megnyilvánulási forma volt a hivatalhoz kötött szentség, amely elsősorban a pápák esetében jelent meg. A *szentatya* kifejezés elterjedése ezen aspektus csak egyik megnyilatkozása volt, a XV. századra pedig már egyenesen bűnnek (*delictum*) számított, és súlyos következményekkel járhatott a pápa szentségének tagadása. A viselt hivatal mellett az egyén karizmája is alapot szolgáltatott a szentként való tiszteletre. Az alázatosság talán a legfontosabb az elvárt erények között, ami azonban párosulhatott a saját kiválasztottság tudatával (ami gyakran álom képében is megmutatkozott az egyén számára), illetve a saját csodákba vetett hittel is. Természetesen nem mindenkit fogadott el szentként a környezete, vagy annak bizonyos része, azok közül, akik ezt állították magukról. Az egyéni kiválasztottság érzése bizonyos esetekben, tudatosan vagy indirekt módon visszanyúlva az ókori mintákhoz, egyenesen az isteniség képzetével, esetleg egy szent általi megszállással egészülhetett ki. Fantaszták nem csak a késő antikvitásban és a középkorban, de az elmúlt évszázadokban is hallatták hangjukat. Dinzelbacher kitér a karizmatikus szentség külső nézőpontú megnyilatkozásaira is, amelyek közül a személy életében, vagy nem sokkal halála után megírt, a legendákkal rokon életrajz, illetve a szülői, keresztszülői meggyőződés emelhető ki. A szentként való pozicionálás nem járt azonban minden esetben együtt az elismeréssel, gyakran inkább az eretnekség vádja merült fel.

Robert Schick munkája (Képprombolás a VIII. századi Palesztinában) a VIII. századi palesztinai képprombolás kérdéskörével foglalkozik, válaszként követi azt *Sebastian Watta* rövidebb lélegzetvételű írása (Az írod nekem, vajon ez nagyon alkalmas-e... – Az illő dolgok aspektusa a szent

terek képei esetében). Schick alapvetően öt kérdés köré szervezte vizsgálódását: milyen módon történt a pusztítás, mely területeket érintett, kik követték el, mikor mentek végbe, illetve mi volt az oka a rombolásnak? Különösen érdekes az a megállapítása, hogy maguk a muszlim uralom alatt élő keresztények voltak, akik „pusztítottak”, vagyis sokkal inkább gondosan eltávolították a mozaikokat az érintett templomokból, még hozzá feltehetően azzal a céllal, hogy a szent helyeket később is használni tudják. A szerző szerint a mai Izrael, Jordánia és Észak-Szíria területén lokalizálható események mögött II. Jazid omajjád kalifa ediktumának 720 és 724 közötti érvényesítése állhat, így magát a képrombolás időszakát is 725 és 764 közé helyezi. Sebastian Watta éppen ezzel az állítással vitatkozik, hangsúlyozva, hogy nem beszélhetünk a kereszténység és a korai iszlám gyorsan eszkalálódó, meghatározott időintervallumhoz köthető konfliktusáról, ahogyan Schick véli, sokkal inkább jellemző lehetett a két vallás együttélésének, a képek tiszteletét illető diskurzusának hosszabb kimenetelű formáló hatása.

Susanne Köbele tanulmányában (A tiszta semmi vonzásában. A késő középkori filozófiai-teológiai teremtéskonceptióinak konkurenciájához) a történettudomány és régészet területéről a filozófia irányába mozdul el a semmire vonatkozó késő középkori teremtéskonceptiókkal kapcsolatban. Alapvető kérdésfeltevése arra vonatkozik, hogy Isten a minden előtti semminek, vagy épp ellenkezőleg, az abszolút létezőnek tekinthető-e. A szerző tehát az ókori filozófiai iskoláknak a semmiből történő teremtés (*creatio ex nihilo*) keresztény tanára adott reakcióit veszi vizsgálat alá, illetve a semmi fogalmához kapcsolható vallási és irodalmi devianciák után az ún. *Liber viginti quattuor philosophorum* alapján elemzi az Isten létezésével kapcsolatos megfogalmazásban a semmi megjelenését.

Matthias Ahlborn munkájában (A „személytelen abszolút” (brahman) és a „személyes isten” (Isvara) a Vidyaranya teológiájában (XIV. század): Az Advaita-Vedanta egy válasza a teista irányzatokra) ugyan kronológiailag a középkorban marad, de elhagyva Európát, az indiai szubkontinens vallási viszonyai egy sajátos aspektusának a bemutatására vállalkozott. Célja a XIV. századi szanszkrit filozófiai irodalom elemzése, amely az ugyanarra a kánonra építő, de egymással vetélkedő helyi tradíciók megjelenésének és egymáshoz való viszonyának a vizsgálata révén valósítható meg. A kiválasztott forrásbázis további érdekességét az a körülmény adja, hogy bár az iszlám ebben az időben már komolyan terjedőben volt a területen, de az említett művekben mégsem reflektáltak erre a helyzetre, a vallási kérdések a hinduizmus keretein belül maradtak.

Thomas Kaufmann írásában (A szentisztelet reformációja? Luther és a korai reformáció a szentekhez fűződő kapcsolatának kérdéséhez) visszatérve Európába egy első látásra egyértelműnek tűnő kora újkori témával, a korai reformáció szentekhez való hozzáállásával foglalkozik. A szerző azonban túllép a szentek és a hozzájuk kapcsolódó relikviák elutasításának konstatálásán, hiszen a XVI. század első fele a reformáció szempontjából is tartogat több olyan aspektust, amely a szentkultuszhoz kapcsolható, vagy legalábbis rokonítható azzal. Ebbe a körbe tartozik egyebek mellett a reformátorok és a reformáció mártírjainak tisztelete, a szentábrázolások motívumainak megjelenése velük kapcsolatban, valamint bizonyos értelemben még relikviák megjelenéséről is beszélhetünk. Kaufmann részletesen foglalkozik Luther hitvalló mártír-koncepciójával, amely a reformátor szemléletében együtt volt jelen a segítségért való könyörgés babonaként való megbélyegzésével, illetve általánosan a vallásnak a népi hiedelmektől történő megtisztításának igényével. Ugyancsak jelentős elem volt Luther esetében a szerinte túlságosan elburjánzó, a szentekhez kötődő ünnepnapok számának drasztikus korlátozása azoknak az egyén lelkére és a gazdaságra is káros volta miatt.

A tanulmánykötet utolsó részét (Szentségtöbblet és elkülönítés) *Bernhard Vogel* munkája (Tisztelet és megvetés között: Arbrisseli Róbert példája) nyitja, amelyben a XI. század második felének egyik jellemző alakjával, Arbrisseli Róberttel, valamint a hozzá kapcsolódó korabeli ellentétes vélekedésekkel foglalkozik. Róbert észak-franciaországi vándorprédikátor és rendalapító (Fontevraud kolostora) volt, aki nagy feltűnést keltett korában. Marbod rennes-i püspök, valamint Gottfried, a vendôme-i La Trinité monostor apátja egyebek mellett a diszkréció hiányát, valamint a Róbert által alapított közösségek koedukált voltát vetette a vándorprédikátor szemére. Róbert, majd halála után követői igyekeztek megfelelő választ adni a kritikákra, amelyek közül Baudri, Dol-de-Bretagne érsekének munkája (*Historia magistri Roberti*) emelhető ki. A főpap ugyan feltehetően nem kételkedett Róbert szent mivoltában, írásából azonban mégis hiányoznak a hagiografikus alkotások megszokott elemi, elsősorban a csodák leírásai, míg mások mellett például a főszereplő halálának, vagyis mennyei születésének a napjáról sem ad felvilágosítást. Baudri művét hiányosságai miatt megszületése után nem sokkal már egy kiegészítéssel is el kellett látni. Róbert tisztelete ugyan a XII. században is élt, azonban igazán a XV. századtól élénkült meg, de a XIV. századig tartó sorozatos kísérletek ellenére sem valósult meg a kanonizációja, amiben feltehetően a fennmaradó korabeli kritikáknak is szerepe volt.

Miriam Czock tanulmányában (A szentség és az eretnység között: A képek retorikája és felhasználása a Tanchelmhez, Henrikhez és Arbrisseli Róberthez írt levelekben) Vogel kutatásához hasonlóan a szentség és az eretnység közötti, olykor nehezen meghatározható határvonalat vette vizsgálat alá. Időben a XII. századot választotta határvonalnak, ekkortól tűntek fel ugyanis egyre nagyobb számban különböző eretnekmozgalmak. Összehasonlítási alapul, illetve az elhatárolás esetlegességét, az érzékelés és egyáltalán a konstrukció szerepét reprezentálandó a vándorprédikátorok működésének jellegzetességeit választotta Czock. Az eretnység ugyanis többször is devianciaként jelenik meg a tevékenységükre vonatkozó művekben, ahogyan azt a szerző eltérő megítélésű, eretneknek tartott és csak gyanúba keveredett prédikátorok (Antwerpeni Tanchelm, Henrik, valamint Arbrisseli Róbert) reputációjának elemzésével szemlélteti. Az Antikrisztus-motívum egyike a többször megjelenő képzeteknek, míg a szentségek elutasítása, illetve a hiszékeny nép megtévesztése (báránybőrbe bújt farkasként) ugyancsak többször felmerülő vád volt a prédikátorok esetében. Czock fontos megállapítása, hogy a hasonló mintákat nem minden esetben egyezően interpretálták, vagyis az eretnekként történő megítélés kontextusfüggő is volt.

Christian Saßenscheidt írása (Az eretnység és a hamis prófétafogalmához: Petrus Venerabilis iszlám-konstrukciója mint Tanchelmus eretnekként való megítélésének párhuzama) *Miriam Czock* tanulmányához kapcsolódik, azt mintegy kiegészítve a vándorprédikátorok helyett az eretnység és az iszlám összekapcsolására koncentrálna Petrus Venerabilis munkájában. Saßenscheidt ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a prédikátorok esetében kizárólag a korabeli véleményformálók és műveik szűrőin keresztül juthatunk információhoz, míg az iszlámmal kapcsolatban lehetőségünk nyílik az esetleges félreértelmességek és értékelési mintázatok felderítésére is. A szerző felhívja továbbá a figyelmet több olyan momentumra is, amely megtalálható mind a vándorprédikátorok elleni vádak között, mind Petrus Venerabilis munkáiban (pl. a szentségek elutasítása, hamis prófétafogalmak stb.).

Roger Thiel közleménye (Mi a hit? Néhány megjegyzés a hit működéséhez Dorothea Weltecke a középkori hitetlenséget érintő gondolataihoz kapcsolódva) ugyancsak egy másik tanulmányhoz fűz megjegyzéseket, a korábbi esetekkel (Watta és Saßenscheidt munkái) ellentétben azonban nem egy, a kötetben is megtalálható szövegre reflektál. Dorothea Weltecke munkája így nem minden olvasó számára ismert, ami némiképp megnehezíti Thiel gondolatának kontextusba helyezését, különösen, mivel oly nagy mértékben kapcsolódik az alapul vett szöveghez, így véleményünk szerint

ebben az esetben a kötet szerkesztői nem a legjobb döntést hozták a közlemény beillesztésével.

Martin Kaufhold tanulmánya (Kizárás a szentségből. Az interdiktum mint az egyházi normákhoz történő nevelés eszköze) a pápaságnak a XI. század végi reformok óta rendelkezésre álló eszközével, az interdiktummal, vagyis az egyházi tilalom elméleti hátterével, valamint gyakorlati alkalmazásának hatásaival foglalkozik. A szentségek kiszolgáltatásának felfüggesztése, ami alkalmazói számára tulajdonképpen lelki gyógymódot (*poena medicinalis*) reprezentált, ugyanis komoly büntetést jelentett a középkor embere számára, amit az egyházfők adott esetben sikerrel alkalmaztak világi uralkodókkal fennálló vitáik rendezésére is. Az interdiktummal való élésnek is megvoltak a maga korlátai, hiszen a javító szándék ellenére az üdvözülésből való kizárást jelentette az érintettek számára, minél hosszabb ideig tartott, annál több és mélyrehatóbb káros következménye lehetett. Kaufhold az általános áttekintés után a Bajor Lajos ügyében kimondott egyházi tilalmat veszi vizsgálat alá, amelynek lokális hatásai, valamint az ehhez kapcsolódó ellentétes nézetek különösen jól megvilágítják az interdiktum alkalmazása körüli kontroverziát.

A kötet utolsó közleményében *Gordon Blennemann* (Szentség és deviancia premodern kontextusban. Egy lehetséges rendszerezés perspektívái) az egyes tanulmányok és szerzőik érdemeinek összefoglalása helyett a konferencia, és így a kötet központi motívumaival, valamint elsősorban a kutatás módszertanával kapcsolatos megjegyzéseit, megfigyeléseit gyűjtötte össze.

Egy ilyen széles spektrumú tanulmánykötet végén nem könnyű feladat az összefoglalás, értékelés, jelen esetben mégsem hálátlan a recenzens feladata. A kötet szerkesztői ugyanis jó érzékkel építették fel a kötet ívét, egyedül Roger Thiel említett közleménye nem illeszkedik teljesen a koncepcióba a vonatkozási pontként választott szöveg hiánya miatt. A szerkesztők és a szerzők munkáját egyaránt dicséri, hogy időben és tematikailag is széles kört ölel fel a könyv. Kronológiailag a kora-középkortól kezdve a reformáció korszakán keresztül néhol egészen az újkorig juthatunk el, míg a kérdésfeltevéseket illetően a térhasználat szentségének jellegzetességeitől, a személyek szakralitásának aspektusain át egészen az eretnokség megítélésének különböző változataiig terjedő skálán helyezhetők el a tanulmányok. Különösen üdvözlendő ebből a szempontból, hogy sikerült kilépni az Európa-központúságból is a hinduizmus és az iszlám bizonyos jellegzetességeinek a beemelése által, még ha ez nem is foglal el központi szerepet az összeállításban. Összességében, bár az egyes tanulmányok eltérő súlypontúak és esetenként minőségűek, de minden a szentség, deviancia, eretnokség

témakörei iránt érdeklődő olvasónak ajánlható a kötet megismerése, míg az egyes tanulmányok nagyban hozzájárulhatnak a kérdéskörök további tudományos vizsgálataihoz, új eredmények eléréséhez.

(Klaus Herbers – Larissa Düchting (Hg.): Sakralität und Devianz. Konstruktionen – Normern – Parxis. (Szakralitás és deviancia – Konstrukciók, normák, gyakorlat) (Beiträge zur Hagiographie 16). Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015. 314 o.

Barabás Gábor